

Vremenski leksički koncepti u hrvatskome jeziku

1. Budućnost je iza nas

Razmišljanje o vremenu u jeziku intuitivno započinje traženjem poveznica i ovjera u tekstovima koje su o toj dimenziji svijeta napisali fizičari. Strah od nedostatnosti i ograničenosti lingvističkoga promišljanja vremena ubrzo se pokazuje neopravdanim jer se mogu opaziti podudaranja nekih načelnih tumačenja te dimenzije u pojedinim fizičara i lingvista. Primjerice Newton shvaća prostor i vrijeme kao apsolutne pojmove, zadane i neupitne okvire, odnosno spremnike u kojima se zbivaju sve pojave;¹ slično tomu u kognitivnoj se lingvistici prostor i vrijeme razumijevaju kao fundamentalne, matične kognitivne domene koje se ne mogu razložiti na osnovnije pojmove (usp. Langacker 2008: 44).²

Iz perspektive suvremenih prirodoznanstvenih promišljanja vremena čovjekov se »svakodnevni« doživljaj vremena kao usmjerenoga kretanja koje »teče«, »ide« i »prolazi« možda smatra subjektivnim i ograničenim (Starren 2001: 4–5). Tako je primjerice u jednome od pravaca u okviru teorije struna aktualna ideja o prostoru s jedanaest dimenzija, što potiče istraživanja o tome zašto je čovjekov prostorno-vremenski zor ograničen na samo tri ili četiri dimenzije. No kako god suvremena fizika gledala na »narodsko« konceptualiziranje vremena kao jednosmjerne dimenzije, upravo je takav doživljaj vremena – kodiran i ovjeren u jeziku.

U vezi s našim poimanjem vremena kao prvu i najvažniju konstataciju valja istaknuti onu da vrijeme doživljavamo intuitivno i da osim fizičke periodičnosti kojom predstavljamo vrijeme (npr. dnevni prelazak sunca nebom, pomicanje kazaljki na satu ili oscilacija kristala kvarca u digitalnome satu) nema ničega opipljivoga na svijetu što bi se moglo istaknuti ili

1 Zahvaljujem kolegici Ivani Brković na pomoći pri uspostavljanju analogije između kognitivnolingvističkoga i Newtonova tumačenja vremena i prostora.

2 M. Starren (2001: 4) posebno naglašava činjenicu da se različitost tih dviju dimenzija ne problematizira, a prostor i vrijeme doista doživljavamo na različite načine: prostor nas okružuje, percipiramo ga osjetilima, a vrijeme doživljavamo posredno i malo-pomalo; razlika između onoga što je lijevo i desno čini se banalnijom od razlike između prošlosti i budućnosti; slobodno se premještamo u prostoru, a smjer je u vremenu zadan, pa možemo utjecati samo na buduće događaje i sjećati se prošlih, odnosno ne možemo mijenjati prošle događaje niti biti sigurni u ono što se tek ima dogoditi.

identificirati kao vrijeme. Slično je tomu i zapažanje D. Stolac (1997–1998) koja u jednome od rijetkih kroatističkih radova u kojima se problematizira odnos leksika i vremena primjećuje da je pojam vremena »podložan subjektivnome doživljaju« i da je taj »subjektivni doživljaj izravno ovisan o kulturološkim i civilizacijskim čimbenicima« (*ibid.*: 193). To primjerice znači da »[d]ok je u suvremenome zapadnome svijetu izraz *Vrijeme je novac* najbolji pokazatelj percipiranja vremena, neke druge civilizacije to ne poznaju, ili bar ne prihvaćaju«. Naime iz »različitoga tempa življenja proizlazi i različito percipiranje vremena, i to ne samo pojedinaca nego i cijelih kultura« (*ibid.*: 201). Levine je (2006: XI) primijećene razlike u doživljaju vremena među različitim ljudima apstrahirao u podjeli na dvije osnovne skupine ljudi: na one koji nikad ništa ne stignu obaviti na vrijeme i nikad nemaju vremena te na one koji uvijek stignu obaviti sve i još uvijek imaju sve vrijeme ovoga svijeta. Tu je razliku ilustrirao vlastitim iskustvom boravka u ležernome i za točno vrijeme nezainteresiranome Brazilu gdje je kao hiperaktivni i ubrzani Amerikanac stalno bio »zbunjen, frustriran, fasciniran i opčinjen običajima i idejama o društvenome vremenu« (Levine 2006: XV). Doživljaj vremena neodvojivo je povezan s kulturnim vrijednostima i običajima, a oni se rijetko artikuliraju jer ih uzimamo zdravo za gotovo (*ibid.*). Goleme razlike u poimanju vremena pojavljuju se na svim razinama: među različitim kulturama, podnebljima, gradovima, pojedincima.

Jedan od zanimljivijih primjera koji to potvrđuje svakako je onaj o konceptualizaciji prošlosti i budućnosti u različitim jezicima. Naime jedno od glavnih obilježja ljudskoga tijela jest činjenica da položaj osjetilnih organa diktira kanonski smjer kretanja, odnosno poimanje onoga što je *ispred* i *iza* nas (Evans 2004: 192; Lakoff–Johnson 1999: 139–140). Kako je budućnost derivirana iz sadašnjih očekivanja i ciljeva, govornicima hrvatskoga, engleskoga, njemačkoga i brojnih drugih jezika ciljevi su svakako locirani *ispred* čovjeka jer je to smjer čovjekova uobičajenog kretanja. Dokazuju to primjeri poput sljedećih:

- (1) Pred klubom je sjajna budućnost.³
 - (2) Kao da je gospođa Elza predosjećala da su pred njom teški dani.
 - (3) Godine pred nama dovest će do većeg angažmana žena u politici.
- U skladu s tim očekuje se, naravno, da prošlost bude konceptualizirana kao nešto što je *iza* čovjeka. To je doista tako:
- (4) Prošlost je iza nas i ne opterećuje nas.
 - (5) Iza njega je desetak godina ratnog iskustva.
 - (6) Trebali bismo ostaviti iza leđa loša sjećanja.

Govornici jezika u kojima se prošlost i budućnost konceptualiziraju na taj način uopće ne pomišljaju na to da je moguća kakva drugačija predodžba, pogotovo ne ona koja je tomu posve suprotna. U ajmaranskome

³ Primjeri su – kada drugačije nije istaknuto (npr. kraticom *konstr.* da je primjer konstruiran ili upućivanjem na internetski pretraživač *Google*) – preuzeti s *Hrvatske jezične riznice* (riznica.ihjj.hr).

jeziku, koji ima oko dva milijuna govornika u Boliviji, Peruu i Čileu (Matašević 2001: 222), prošlost i budućnost konceptualiziraju se upravo suprotno onomu kako mi konceptualiziramo te vremenske fenomene: prošlost je ispred, a budućnost iza promatrača (Lakoff-Johnson 1999: 141; Núñez-Sweetser 2006; Evans 2004: 194-197; McNeill 2005: 46).⁴ Naime riječ *nayra* označava i prošlost i ono što je ispred promatrača (»ispred/oko/pogled«), a riječ *qhipa* i budućnost i ono što je iza promatrača (Núñez-Sweetser 2006: 2). Sljedeći primjeri ilustriraju takvo poimanje vremena u ajmaranskome:

(7)	<i>nayra</i>
oko/pogled/ispred
'prošle godine'	<i>mara</i>
godina	
(8)	<i>ancha</i>
mnogo
'davno'	<i>nayra</i>
oko/pogled/ispred	<i>pacha-na</i>
vrijeme na/po/za
(9)	<i>aka-ta</i>
ovo od	<i>q''ipa</i>
iza/natrag	<i>uru</i>
dan
(10)	<i>q''ipa</i>
iza/natrag
'sljedeće godine'	<i>mara-na</i>
godina na/po/za	
- (Núñez-Sweetser 2006: 15, 17).

No pitanje je jesu li ovi jednostavni leksički primjeri dovoljni za potvrdu pretpostavke o obrtanju predodžbe o prošlosti i budućnosti u ajmaranskome. Za dokazivanje sličnih teza koje dovode u pitanje univerzalne predodžbe kodirane u jeziku lingvisti se često oslanjaju na geste i gestikularni govor kao na podatke komplementarne onima lingvističkim. Posebno su tomu skloni kognitivni lingvisti jer drže da su geste manje svjestan i manje nadziran trag od jezika, da su sustavno povezane s konceptualnim metaforama (Núñez-Sweetser 2006: 2) i da »objelodanjuju i dopunjuju misao i govor« (McNeill 2005: 2). Stoga su Núñez i Sweetser (2006: 19-41) proveli eksperiment o povezanosti gesta i poimanja prošlosti i budućnosti u ajmaranskome; rezultati su pokazali da govornici pokazuju prostor ispred sebe kad govore o prošlosti, a prostor iza sebe kad govore o budućnosti. Ako govornik pokazuje bliži prostor ispred sebe, upućuje na nedavnu prošlost, odnosno ako pokazuje na udaljeniji prostor ispred sebe, znači da govori o daljoj prošlosti. Dakle i gestovni i jezični podaci dokazuju spomenutu konceptualnu stvarnost u ajmaranskome jeziku. Miracle i Yapita Moya (1981) tumače da je jedan od mogućih razloga takvoj konceptualizaciji vremena činjenica da je prošlost poznata i doživljena, pa je zato

4 O drugim jezicima u kojima se prošlost i budućnost konceptualiziraju jednako kao i u ajmaranskome (npr. u malgaškome, maorskome, klasičnome grčkom, nekim južnoameričkim indijanskim jezicima i sl.) i uopće o poimanju sadašnjega, prošloga i budućega vremena vidi u ovome zborniku članak Branimira Belaja »O vremenu i vremenskim značenjima u hrvatskome jeziku«.

»pred očima«, a budućnost tek treba iskusiti i vidjeti, pa je zato iza nas. U kulturama poput ajmaranske važnije je osvjedočeno znanje, znanje iz prve ruke, od onoga stečenoga iz tuđih prepričavanja i izvještavanja; zato je »viđena« prošlost ispred, a »neviđena« budućnost iza čovjeka. Takvo se vrednovanje znanja zasnovana na vlastitu iskustvu uklapa u često spominjanu konceptualnu metaforu ZNANJE JE ONO ŠTO VIDIMO (Grady i dr. 2007: 430; Lakoff 1993: 237, 240; Lakoff-Johnson 2003: 255).⁵ Spomenuti primjer iz ajmaranskoga jezika samo je jedan od mnogobrojnih pokazatelja da se svakodnevni, fundamentalni koncepti poput vremena – bez obzira na to što proizlaze iz istih čovjekovih iskustava svijeta – različito konceptualiziraju proizvodeći tako kulturne razlike ili, pak, proizlazeći iz njih.

2. Prostorom, pokretom i događajem izrečeno vrijeme

Prostor i vrijeme dvije su najvažnije konceptualne domene ljudskoga mišljenja (Haspelmith 1997: 1) kojima ne možemo zamisliti nadređenu domenu. Iako se ne mogu međusobno zamjenjivati niti se svoditi jedno na drugo, u jezicima svijeta leksikalizira se niz jedinica koje potvrđuju usku povezanost tih dimenzija: vremenski i prostorni odnosi izriču se na podudaran način, odnosno ista leksička jedinica može označavati i vrijeme i prostor. Riječ je o polisemnim leksemima u čijim se leksikografskim definicijama ipak potvrđuje primarnost prostornoga značenja. Naime u takvih se leksema kao primarno značenje obično opisuje ono prostorno, a vremensko je sekundarno, izvedeno iz prostornoga nekim od mehanizama polisemije (najčešće metaforičkom ekstenzijom). Iz toga slijedi da vrijeme nije primarno obilježje svijeta, nego njegova posljedica, apstrakcija derivirana iz prostornih odnosa i uspoređivanja događaja (usp. Evans 2004: 4). Ako je kao prva i najvažnija konstatacija u vezi s vremenom istaknuta ona da vrijeme doživljavamo intuitivno, tada bi druga najvažnija bila ona da o vremenu obično ne razmišljamo i ne govorimo u njegovim vlastitim terminima, nego rabimo jezik koji se odnosi na pokret kroz trodimenzionalni prostor i na lokacije u trodimenzionalnome prostoru. Jednostavnije rečeno, spacionaliziramo vrijeme.

5 Eksperimentalnom osnovom metafore ZNANJE JE ONO ŠTO VIDIMO Lakoff (1993) smatra činjenicu da većinu onoga što znamo percipiramo vidom, odnosno da istinitim držimo ono što smo sami vidjeli. Usp. hrvatske primjere u kojima glagol *vidjeti* znači 'uvidjeti, uviđati, razab(i)rati, shvatiti, shvaćati, znati': *Tek sad vidim što mi znači Vela Luka, Ja još ne vidim što te natjeralo da se i ti umiješaš u onu svađu* ili primjere u kojima pridjevi *jasan, mutan, zaslijepljen* ilustriraju stupanj znanja: *Odgovor utemeljitelja teatra bio je jasan, To su mutni poslovi, Nije imao bistru glavu i sve do danas ostala mu je mutna, Bio je toliko zaslijepljen ambicijom da nije vidio vlastita ograničenja (konstr.), Analitički um međutim sve to previđa zaslijepljen HNS-ovim sjajnim trećim mjestom u Zagrebu.*

Prvo, to dokazuju brojni primjeri hrvatskih leksema koji mogu označavati i vrijeme i prostor:

- (11) Ofelije su umorno sjele u jarak **između** ceste i ograde.
Naša likovna umjetnost razvijala se **između** dva rata veoma živo i u svim smjerovima.⁶
- (12) Giga je s najvećim naporom prevalila onaj **kratki** put do kuće.
Ljudski život je **kratak**, a vrijeme neumitno prolazi.⁷
- (13) Zbivanja na travnjaku uvjetovat će zamjene i **raspored** igrača.
Raspored koncerata zvijezde bit će objavljen za nekoliko tjedana.⁸
- (14) Ulaz obično zatrpavamo **narijetko** postavljenim blokovima snijega.
Vukao se nekoliko minuta udarajući **narijetko** gromovit takt.⁹
- (15) Vratimo se deset godina **unatrag**.
Fra Bone užasnut ustuknu korak **unatrag**.¹⁰
- (16) Između obala **tekla je** mutna, masna i zeleno-žuta od mulja i prvih kiša Sava.
A vrijeme **je teklo** brzo, da ga mladi ljudi nisu ni osjećali.¹¹

Drugo, potvrđuju to i brojni primjeri uporabe leksema **VRIJEME** i drugih leksema s vremenskim značenjem (**GODINA**, **SAT**, **BOŽIĆ**, **LJETO**) iz kojih izlazi da je o nekim vremenskim odnosima nemoguće govoriti bez prizivanja pokreta u trodimenzionalnome prostoru, što je već naznačeno primjerom (16).

- (17) Vrijeme prolazi, a Joža primjećuje promjene na stvarima oko sebe više nego na sebi samom.
- (18) Godina je proletjela, ne znam ni sama kako ni gdje. (*Google*)
- (19) Stiglo je vrijeme i za radost Dinamovih navijača.
- (20) Sati su se vukli kao godine. (*Google*)

6 U *Velikome rječniku hrvatskoga jezika* V. Anića iz 2005. (dalje: Anić) opisana su tri značenja prijedloga *između*: '1. u prostoru koji se proteže od jednog mjesta do drugog ili koji dijele dvije ili više osoba [*dogovoriti se ~ sebi*], 2. u vremenu koje je proteklo od jednog datuma (razdoblja, događaja) do drugog [*~ 10 i 11 sati*; *~ dva rata*], 3. uz genitiv znači da se tko ili što nalazi između dva predmeta ili pojma [*~ dva rata*]'.

7 Prvo je značenje pridjeva *kratak* prema Aniću: 'koji je malen od kraja do kraja, u prostoru ili po trajanju'.

8 Prvo je značenje imenice *raspored* prema Aniću: 'a. međusobni odnos pojedinaca u sklopu jedinice ili u prostoru b. redosljed i međusobni odnos vremenskih jedinica, utvrđeni ili dogovoreni redosljed; program aktivnosti ili obveza'.

9 Značenje je priloga *narijetko* prema Aniću: 'u velikim razmacima, rijetko (u prostornom i vremenskom smislu)'.

10 Prvo je značenje priloga *unatrag* prema Aniću: 'a. u suprotnom smjeru, tamo otkuda se došlo; unazad, natrag b. prema zadnjoj strani [*zavaliti se unatrag*] c. u lošem smjeru, nagore', a drugo '(u vremenskom značenju) a. u proteklo doba, prema prošlosti [*unatrag nekoliko dana*] b. poslije vremena za koje se što veže, na koje se odnosi sadržaj iskaza [*plaćanje unatrag*]'.

11 Glagol *teći* prema Aniću primarno znači 'neprekidno se kretati od izvora prema ušću (o rijeci, potoku)', a jedno je od sekundarnih značenja toga glagola 'neprekidno i nezadrživo prolaziti, nastavljati se, protjecati (o vremenu, životu); odmicati po početka prema kraju, biti u toku (vremenski); održavati se kroz neko vrijeme, trajati'.

(21) Dolazi nam Božić. (*Google*)

(22) Ljeto je prošlo, problemi su krenuli.

Tako je konceptu koji je nesumnjivo apstraktan pripisan pokret, a on se obično veže samo za entitete koji imaju fizičku materiju (dakle za ljude, životinje, vode tekućice, predmete) i koji se mogu kretati sami ili ih nešto drugo pokreće (usp. Evans 2004: 13). Kad bi vrijeme doista bilo izloženo stvarnomu pokretanju, moglo bi se identificirati i opaziti. Međutim to je posve suprotno prevladavajućemu stavu da je vrijeme apstraktan koncept, konstrukt intelekta, rezultat subjektivnoga iskustva, unutarnji fenomen koji je tek preduvjet za percepciju. Pripisivanje pokreta i prostornosti apstraktnomu konceptu vremena međujezični je fenomen i izvrstan kandidat za jezičnu univerzaliju (Evans 2004: 14; Haspelmath 1997: 1–2). Doduše, Haspelmath (*ibid.*) ističe da su tek nedavno, u drugoj polovici 20. stoljeća, počela sustavna lingvistička istraživanja kojima se ispituje univerzalnost transfera prostornih pojmova na vremenska značenja.¹² Naime ta je univerzalnost dovedena u pitanje nakon Whorfove studije o jeziku hopi¹³ u kojemu nema leksičkih prijenosa s prostornih na vremenske pojmove (usp. Whorf 1956). Jedina domena za koju se Haspelmath (1997: 2–3) usuđuje tvrditi da univerzalno povezuje vremenske pojmove s prostornima jesu prijedložno-padežni izrazi, odnosno prijedlozi, ako je o pojedinačnim leksičkim jedinicama riječ. Podaci koje je prikupio iz pedeset triju jezika potvrđuju da konceptualiziranje vremena prostornim pojmovima u toj domeni nije ograničeno ni genetski (npr. samo na indoeuropske jezike), ni geografski (npr. samo na Europu), ni tipološki (npr. samo na jezike s redosljedom sastavnica SVO). U primjeru (11) ilustrirano je takvo prostorno-vremensko značenjsko prepletanje u hrvatskome prijedlogu *između*; mogu mu se pridružiti i brojni drugi prijedlozi (*do, iza, između, od, po, pod, poslije, potkraj, pred, preko, pri, prije, u, usred, ususret, za*; Pranjković 2001: 12–17).

Pitanje je zašto spacionaliziramo vrijeme, a ne temporaliziramo prostor, odnosno zašto se za leksem koji ima i prostorno i vremensko znače-

¹² Haspelmath je (1997: 18–19) uspostavio svojevrsnu ljestvicu ovisnosti vremenskih pojmova o prostornima: jedni znanstvenici (A. Wierzbicka, H. H. Clark, R. Jackendoff) tvrde da su vremenski pojmovi identični prostornima, drugi (W. Meyer-Lübke, E. Gamillscheg, J. Lyons, R. Langacker, D. Wunderlich) da vremenski izrazi proizlaze iz prostornih, treći (E. Gamillscheg, R. Langacker) da govornici poimaju vrijeme putem prostornih koncepata. Nadalje njihove se tvrdnje razlikuju i s obzirom na primjenjivost i raširenost: Clarkova se procjena deriviranosti vremenskih pojmova iz prostornih odnosi na engleski jezik i s njim povezane jezike, Jackendoffova i Langackerova procjena i na neke jezike o kojima ti autori izravno ne raspravljaju u svojim tekstovima, Lyonsova procjena na mnoge jezike, Wierzbickina na vjerojatno sve jezike, dok Meyer-Lübke i Gamillscheg smatraju da se njihova procjena odnosi na sve jezike. Pritom Haspelmath ističe da njegovo istraživanje podupire tvrdnju da vremenski izrazi proizlaze iz prostornih (pa ne treba sumnjati ni u stav da govornici poimaju vrijeme putem prostornih koncepata) i da to vrijedi vjerojatno za sve jezike.

¹³ Hopi je juto-aztečki jezik (Matasović 2001: 209); ima oko 5 260 govornika uglavnom u sjeveroistočnoj Arizoni.

nje tvrdi da mu je prostorno značenje primarno, a vremensko je iz njega derivirano. Haspelmath (1997: 20) tvrdi da se na sinkronijskoj razini ta asimetrija možda ne čini opravdanom, ali da dijakronijski dokazi upućuju na primarnost prostornih značenja, vjerojatno zato što su ona konkretnija. Iz njih se potom konceptualnim premještanjem prostorni pojmovi počínju rabiti i kao vremenske oznake.

Zbog mehanizma kojim se provodi spomenuti prostorno-vremenski transfer nije neobično da se o pitanjima kako jezik leksikalizira koncepte poput vremena najviše razmišljalo u okviru teorije konceptualnih metafora. Napominje to i Evans (2003: 14–15) ističući da su upravo začetnici teorije konceptualnih metafora, George Lakoff i Mark Johnson, prvi razvili ideju o tome da vrijeme ne doživljavamo neposredno niti ga konceptualiziramo u njegovim vlastitim pojmovima, nego za to koristimo leksički sadržaj iz domene pokreta, prostora i događaja (Lakoff-Johnson 1999: 139; Lakoff-Johnson 2003: 42–45). Ljudi zapravo ne mogu opaziti vrijeme; opažaju događaje koji se ponavljaju i uspoređuju ih, a vrijeme određuju metonimijski: uzastopna ponavljanja nekih događaja postaju im »mjera« za vremenske intervale (*ibid.*). Pritom se kao mjera za vrijeme uzimaju neki kanonski događaji poput pomicanja kazaljki na satu, što se opet mjeri prema nekim drugim događajima (npr. prema prelasku Sunca nebom). Lakoff i Johnson (*ibid.*) stoga tvrde da je naše poimanje osnovnih obilježja koncepta vremena posljedica poimanja obilježja događaja,¹⁴ što pak znači da je vrijeme stalno metaforizirano. Autori spominju nekoliko osnovnih konceptualnih metafora za vrijeme u engleskome jeziku koje su, naravno, primjenjive i na hrvatski jezik, a razrađivali su ih i brojni drugi autori (npr. J. Grady, V. Evans).¹⁵ Prva je takva metafora već opisana u prethodnome poglavlju – riječ je o konceptualiziranju prošlosti kao nečega što je iza nas (*Tužna prošlost daleko je iza nas*), a budućnosti kao nečega što je ispred nas (*Pred tobom je sjajna budućnost*). Lakoff i Johnson (1999: 140) nazivaju je orijentacijskom metaforom za vrijeme (VRIJEME JE PROSTOR).¹⁶ U drugim je dvjema metaforama, deriviranim iz opće metafore VRIJEME JE PROSTOR, vrijeme strukturirano s pomoću pokreta, i to tako da je pokretno ili vrijeme ili promatrač. U konceptualnoj metafori VRIJEME JE OBJEKT KOJI SE KREĆE promatrač se konceptualizira kao nepomičan, a vrijeme kao entitet ili objekt u pokretu koji se iz budućnosti kreće prema promatraču prije nego što ode u prošlost i nestane iza njega (Evans 2004: 60–61).

14 Riječ je o sljedećim obilježjima: 1) vrijeme je usmjereno i nepovratno jer su i događaji usmjereni i nepovratni (ne mogu se dogoditi unatrag); 2) vrijeme je kontinuirano jer događaje doživljavamo kao kontinuirane; 3) vrijeme je djeljivo jer periodični događaji imaju početak i kraj; 4) vrijeme se može mjeriti jer se ponavljanja događaja mogu brojiti (Lakoff-Johnson 1999: 138).

15 O konceptualnim metaforama za vrijeme opširno i pregledno govori Branimir Belaj u već spomenutom članku u ovome zborniku.

16 Lakoff i Johnson (1999: 141) svjesni su obratna lociranja budućnosti i prošlosti u ajmaranskome jeziku, no i takvo je konceptualiziranje vremena opet orijentacijsko.

- (23) Stiglo je vrijeme rastanka.
- (24) Približava se rok isteka pritvora.
- (25) Dolazi zima poslije koje će opet doći proljeće i ljeto.
- (26) Godine su prohujale.
- (27) Prošla je zima, počeli su proljetni poslovi.
- (28) Sedamnaest pjesama u sat i pol dobre zabave, plesa i veselja brzo je proletjelo.
- (29) Vrijeme leti, / I u dohodu svom prohodi.
- (30) Vrijeme juri i već smo ovdje treći tjedan.
- (31) Vrijeme se vuče kad ti je dosadno. (*konstr.*)

U metafori VRIJEME JE PUT/KRETANJE PO PUTU vrijeme se konceptualizira kao oznaka, a promatrač se kreće prema toj oznaci, odnosno prema određenome trenutku ili se od njega odmiče.

- (32) Približavamo se trenutku u kojem ćemo se morati dogovoriti za arbitražu.
- (33) Prekoračili smo rok od 150 dana.
- (34) Stigli smo do šesnaestine finala.
- (35) Dospjeli smo do finala sa Sudancima.
- (36) Ulazimo u vrlo neizvjesno razdoblje.
- (37) Izašli smo iz poratnog razdoblja, vratio nam se turizam.
- (38) Idemo prema vremenu kada će se priroda osloboditi inteligentnog sisavca.
- (39) Izlazimo iz razdoblja dijeljenja socijalne pomoći bez kriterija.
- (40) Pred nama je Nova godina, blagdan rezimiranja.

3. Leksemi s vremenskim značenjem u hrvatskome jeziku

U kroatističkoj literaturi ne postoji jedinstven popis leksema koji označavaju vrijeme, pa ga je trebalo stvoriti. Iz Anićeva su *Velikoga rječnika hrvatskoga jezika* (2005) ispisani leksemi za koje je procijenjeno da imaju vremensko značenje. Riječ je primjerice o monosemnim leksemima s vremenskim značenjem (to su kanonski leksemi za vrijeme), o polisemnim leksemima kojima je jedno od značenja vremensko, o monosemnim leksemima koji primarno ne označavaju vrijeme, ali ih je nemoguće definirati bez vremenskih leksema te o polisemnim leksemima kojih nijedno značenje primarno ne označava vrijeme, ali se barem jedno od tih značenja opisuje isključivo vremenskim leksemima.

Na popisu leksema s vremenskim značenjem dominiraju imenice, pridjevi (koji su često tvorbeno motivirani vremenskom imenicom) i prilozi (kadšto su i oni motivirani imenicom, ali ne tako često kao pridjevi). Glagolâ je s vremenskim značenjem malo u odnosu na imenske riječi, međutim glagoli svoju relaciju s vremenom iscrpljuju na gramatičkoj razini, u okviru kategorija glagolskoga vremena i glagolskoga vida.

Frekventniji leksemi s vremenskim značenjem u hrvatskome jeziku¹⁷

Imenice: *advent, aktualnost, algonkij, aluvij, anakronizam, analepsa, aorist, april, arhaik, arheozoik, august, Badnjak, Bajram, beskonačnost, bezvremenost, Blagovijest, Bogojavljanje, Božić, budućnost, Cvjetnica, čas, časak, čestoća, četrdesetnica, četvrt, četvrtak, četvrtinka, dan, datum, davnina, decembar, dekada, desetinka, desetljeće, devetnica, devon, dijakronija, diluvij, djetinjstvo, dob, doba, dospjeće, Došašće, drevnost, dugodnevica, dugotrajnost, Duhovi, dužina, efemernost, ekvinocij, eneolitik, eocen, eon, eozoik, epizoda, epoha, era, etapa, faza, februar, ferije, futur, generacija, gigasekunda, glacijal, god, godina, godišnjica, godište, holocen, hora, imendan, imperfekt, interludij, interval, iskon, isprekidanost, istodobnost, istovremenost, iteracija, januar, jesen, Josipovo, juli, juni, junior, jura, Jurjevo, jutro, kalendar, kambrij, karbon, kenozoik, kolovoz, konac, konjunkcija 'istodobno zbivanje dvaju događaja', korizma, kraj, kratkodnevica, kreda 'treće najmlađe razdoblje mezozoika', kronologija, kvartal, lipanj, listopad, ljeto, mah, maj, mart, Martinje, međuraće, međuvlašće, međuvrije-me, mezolitik, mezozoik, milenij, minuta, minutaža, miocen, mjesec, mladost, moment, móra, nanosekunda, Navještenje, nedjelja, nemrs, neolitik, nigdarjevo, noć, novembar, novicijat, obljetnica, oktobar, oligocen, ordovicij, osminka, ožujak, paleocen, paleolitik, paleozoik, pamtivijek, par, pauza, Pedesetnica, perfekt, period, perioda, periodičnost, periodizacija, perm, petak, Petrovo, pleistocen, pliocen, pluskvamperfekt, poček, početak, podne, polovinka, polugodišnjica, polugodište, ponedjeljak, ponoć, popodne, poraće, poslijepodne, povećerje, povijest, prahistorija, prapovijest, praskozorje, praznik, predraće, predsezona, predvečerje, prekambrij, prekretnica, preterit, prethistorija, prethodnik, pretprošlost, prezent, prijelomnica, prijepodne, prispijeće, produžetak, prolepsa, proljeće, prosinac, prošlost, proterozoik, ramazan, raskrsnica, ravnodnevica, razdoblje, retrospektiva, ritam, ročište, rok, rujan, sadašnjica, sadašnjost, sat, sedamdesetnica, sekunda, semestar, septembar, siječanj, silur, simultanost, sinkroničnost, sinkronija, sinkronizacija, solsticij, Spasovo, srijeda, srpanj, stadij, stanka, starost, start, stogodišnjica, stoljeće, stotinka, studeni, subota, suhostaj, sumrak, suton, sutrašnjica, suvremenik, suvremenost, svagdan, svakidašnjica, svakodnevnost, svetak, sjevremenost, svibanj, Svijećnica, svršetak, šesnaestinka, temporal, tercijar, termin, tjeck, Tjelovo, tisućinka, tisućljeće, tjedan, trajanje, trajnost, travanj, tren, trenutak, trijas, trodnevlie, trodnevica, ura, Uskrs, utorak, Uzašašće, Valentinovo, večer, veljača, Vidovdan, vijek, vikend, vječnost, vremenitost, vremeplov, vremešnost, vrijeme, začetak, zakašnjenje, završetak, zima, zora.*

¹⁷ Ovaj je popis rezultat jednoga čitanja Anićeva rječnika i sasvim sigurno nije ni konačan ni nepodložan dopunjavanju i čišćenju. Može se smatrati prvim pokušajem sastavljanja popisa leksema s vremenskim značenjem u hrvatskome jeziku koji se može usavršavati i revidirati.

Pridjevi: *adventski, aktualan, anakroničan, ažuran, beskonačan, bezvremen, bezvremenski, bivši, blagovremen, božićni, brz, budući, cjelodnevni, cjelogodišnji, cjelonoćni,*¹⁸ *čest, danonoćni, danji, davnašnji, davni, desetljetni, desetsatni, dijakronijski, dnevni, donedavni, dosinoćnji, dota-dašnji, doživotan, drevan, dug, dugogodišnji, dugometražni, dugoročan, dugotrajan, dvodnevni, dvogodišnji, dvominutni, dvomjesečni, dvotjedni, efemeran, epizodni, glacijalan, godišnji, hitar, iskonski, isprekidan, istodoban, istovremen, iterativan, izvanvremen, izvanvremenski, jednodnevni, jednodoban, jednogodišnji, jednoljetni, jednominutni, jednomjesečni, jednotjedni, jesenašnji, jučerašnji, jutrošnji, kalendarski, kolovoški, konačan, kratak, kratkometražni, kratkoročan, kratkotrajan, kroničan, kronološki, kurentan, lanjski, lipanjski, listopadski, ljetni, ljetošnji, maratonski, međuratni, milenijski, minuli, mjesečni, mlad, momentalan, momentan, naredni, nedjeljni, negdašnji, nekadašnji, neprekidan, noćasnji, noćni, nov, novovjek, novovjekovni, ondašnji, onodoban, ovodoban, ovogodišnji, periodičan, periodički, permanentan, petodnevni, petogodišnji, početni, podnevni, poludnevni, polugodišnji, polumjesečni, ponoćni, popodnevni, poratni, poslijepodnevni, poslijeratni, posljednji, postdiplomski, postizborni, postkomunistički, posttraumatski, potonji, povremen, pradaвні, prastar, pravodoban, predbračni, predinfarktni, predizborni, predratni, predstojeći, predškolski, prekjučerašnji, preklanjski, prekovremen, prenatalan, prethistorijski, prethodan, pretkolumbovski, pretpotopni, pretpovijesni, pretprošli, preuranjen, prijašnji, prijepodnevni, prijeratni, proljetni, proljetošnji, promptan, prosi-nački, prošli, prošlogodišnji, prošlomjesečni, prošlostoljetni, prošlotjedni, prvobitni, rani, raniji, ranobarokni, ranojesenski, ranojutarnji, ranokršćanski, redovan, retroaktivan, retrogradan, retrospektivan, rijedak, rujanski, sadašnji, sedmodnevni, sekularan 'stoljetni', siječanjski, simultan, sinkroničan, sinkronijski, sljedeći, srednjovjekovni, sredovječan, srpanjski, star, stoljetan, sutrašnji, suvremen, svagdašnji, svakidašnji, svakodnevno, svevremen, svevremenski, svibanjski, svojedoban, svojevremen, tadašnji, tempiran, temporalan, temporaran, tisućljetni, tjedni, traјan, travanjski, trenutačan, trenutno, trodnevni, trogodišnji, trominutni, tromjesečni, uskrсни, večerašnji, večernji, vječan, vjekovječan, vjekovni, vremen, vremenit, vremenski, vremešan, zadnji, zagrobni, zakašnjeli, završni, zimski, zimušnji.*

Prilozi: *često, brzo, danas, danima, danomice, danonoćno, danju, dogodine, dokad, dokasna, dokle, domalo, dosad, doskora, dotad, dotle, dovijeka, doživotno, dugo, efemerno, godinama, godišnje, isprekidano, istodobno, istovremeno, jesenas, još, jučer, jutrom, jutros, kad(a), kadikad(a), kad-tad, kasnije, kasno, konačno, kratko, kronično, kronološki, lani, ljeti, ljetos, malokad, maloprije, mjesecima, mjesečno, nadalje, najposlije, najprije, najzad, nakjučer, nakratko, naksutra, namah, narijetko, navečer, nedugo, negda,*

¹⁸ Navodi se po nekoliko primjera određenoga uzorka složeno-sufiksalne (cjelodnevni, cjelonoćni, kratkotrajan, kratkoročan i sl.), prefiksarno-sufiksalne (predizborni, predratni i sl.) i prefiksalne (pradaвні, prastar i sl.) tvorbe pridjeva, odnosno nisu navedeni svi tako tvoreni hrvatski pridjevi s vremenskim značenjem.

nekad(a), nekidan, nekiput, nekoć, nekunoć, neprestano, netom, nijedanput, nijednom, nikad, noćas, noću, obdan, obnoć, odavna (odavno), odjednom (odjedanput), odmah, odnedavna (odnedavno), odonda, odrana, odsad(a), odsvagda, oduvijek, odvajkad(a), onda, onomad, opet, otad(a), otkad(a), otprije, permanentno, početkom, podnoć, pogdjekad(a), pokatkad(a), ponekad, poodavno, poslije, potom, povazdan, povremeno, pravodobno, predvečer, prekjucher, preklani, prekonoć, prekosutra, prekovremeno, preksinoć, prerano, prethodno, prije, prilikom, privremeno, proljetos, promptno, prošlo, put (puta), ranije, rano, retroaktivno, retrogradno, rijetko, sad(a), simultano, sinkronijski, skoro, stalno, stoljećima, sutra, sutradan, svagda, svagdan, svakodnevno, sveudilj, svojedobno, svojevremeno, tad(a), tijekom, tjedno, toliko, trajno, trenutačno, trenutno, tripud, ubrzo, ubuduće, učas, ujedno, ujesen, ujutro, unaprijed, unatrag, unedogled, upravo, uskoro, uto, uvijek, vazda, vazdan, večeras, već, vječno, vremenski, začas, zadugo, zamalo, zaredom, zasad(a), zasnagda, zauvijek, zimi, zimus, zorom.

Glagoli: *anticipirati, časiti, čekati, dangubiti, datirati, duljiti, hitati, kasniti, ljetovati, minuti, nagovijestiti, nastaviti, periodizirati, počekati, prenoćiti, prethoditi, preuraniti, sinkronizirati, teći, tempirati, trajati, uslijediti, vjekovati, zakasniti, zakazati, zaostati.*

Prijedlozi: *do, iz, iza, između, kroz, na, nakon, o, od, oko, po, pod, poslije, potkraj, pred, preko, pri, prije, u, uoči, usred, ususret, za.*¹⁹

Veznici: *čim, dok, dokle, kad(a), pošto.*

Čestice: *još, put (puta), već, tek.*

Iz izložena će se popisa vremenskih leksema crpsti primjeri za svaki od osam Evansovih vremenskih koncepata. Evans ih je izolirao na temelju uvrštavanja leksema *VRIJEME* u kontekst, najčešće u rečenicu, na što se kao posebna tema nadovezuje polisemija, odnosno činjenica da je leksem *VRIJEME* razvio toliko brojna značenja da golem semantički potencijal koncentriran u njemu može poslužiti kao korpus za analizu leksičkih vremenskih koncepata uopće. Iako će se i naša analiza vremenskih značenja u hrvatskome jeziku također znatno oslanjati na leksem *VRIJEME*, u primjerima će se pojavljivati i brojni drugi leksemi s popisa.

No prije prikaza vremenskih koncepata u hrvatskome ispitat ćemo kako bi se nabrojeni vremenski leksemi mogli klasificirati s obzirom na ono što Evans (2003: 80–81, 92–93, 96–98) naziva *odobrenim značenjem* (engl. *Sanctioning Sense*). Naime polisemnna leksička jedinica Evans shvaća kao semantičku mrežu organiziranu oko sinkronijskoga značenja koje govornici intuitivno doživljavaju kao najreprezentativnije za tu leksičku jedinicu i naziva ga *odobrenim (sankcioniranim) značenjem*. Najstarije, prvotno značenje leksema iz kojega su derivirana sva ostala značenja toga leksema Evans naziva *ishodišnim značenjem* (engl. *Origination Sense*). Ta dva značenja, odobreno i ishodišno, mogu se podudarati, ali ne moraju. Polisemni leksem, kakav je primjerice leksem *VRIJEME*, ima na sinkronijskoj

¹⁹ Tomu valja dodati poprijedložene oblike imenica *početak, konac, kraj: početkom (tjedna), koncem (ljeta), krajem (godine)* (Pranjeković 2001: 16).

razini brojna leksička značenja koja su pohranjena u semantičkoj memoriji govornikâ istoga jezika (značenje trajanja, određenoga trenutka, periodičnosti, iterativnosti i sl.). Ta su značenja načelno derivirana iz povijesno najranijega, ishodišnoga značenja, a za leksem *VRIJEME* to je značenje trajanja. Različita značenja rezultat su dinamičnoga procesa proširenja značenja koje proizlazi iz jezične uporabe i društvenoga iskustva. Relacije među različitim značenjima istoga leksema oblikuju se na temelju njihove udaljenosti od središnjega, odobrenoga značenja. Govornici ne moraju sva ta različita značenja istoga leksema prepoznavati kao povezana, nego neke periferne članove semantičke mreže mogu zasebno pohraniti u svojoj semantičkoj memoriji (*ibid.*: 104). No postojanje odobrenoga značenja podrazumijeva da govornici intuitivno kategoriziraju značenja polisemnoga leksema u odnosu na neki leksički prototip koji možemo nazvati i denotativnim, osnovnim ili primarnim značenjem, a možemo ga smatrati i arhisemom svih leksema grupiranih oko istoga leksičkog vremenskog prototipa. Odobreno je značenje govornicima prepoznatljivo u nultome i neodređenome kontekstu te ne predstavlja nužno realizaciju neke od spomenutih konceptualnih metafora za vrijeme. Imajući na umu postojanje nekoliko vremenskih leksičkih prototipova u hrvatskome jeziku, vremenske ćemo lekseme podijeliti u tri značenjske skupine prije nego što prijeđemo na analizu vremenskih koncepata.

I. Ograničeno ili neograničeno trajanje. U ovoj su skupini leksemi koji označavaju održavanje u vremenu kojemu su kadšto poznati i početak i kraj, kadšto samo početak ili samo kraj, a kadšto nisu poznati ni početak ni kraj. Za njih se veže pitanje *koliko dugo?*, npr. *cjelodnevn* 'koji traje cijeli dan', *dovijeka* 'koji traje od sada pa zauvijek', *dugotrajan* 'koji dugo traje', *jednodnevan* 'koji traje jedan dan', *maratonski* 'koji vrlo dugo traje', *mjesecima* 'koji traje više mjeseci', *trenutačan* 'koji traje trenutak', *unedogled* 'koji traje beskrajno dugo', *zauvijek* 'koji traje za sva vremena'. Durativnost označavaju uglavnom pridjevi (semantička im preoblika počinje formulom '(onaj) koji traje') i s njima povezani prilozi i imenice. Osim spomenutih leksema u ovu bi se skupinu mogli uvrstiti i sljedeći leksemi: *beskonačan*, *beskonačnost*, *bezvremen*, *bezvremenost*, *bezvremenski*, *čekati*, *dangubiti*, *danima*, *danomice*, *danonoćni*, *dekada*, *desetljeće*, *desetsatni*, *donedavni*, *dosad*, *dosinoćnji*, *dotadašnji*, *doživotno*, *dugo*, *dugogodišnji*, *dugoročan*, *dugotrajan*, *duljiti*, *efemeran*, *efemerno*, *eon*, *epizoda*, *epizodni*, *epoha*, *era*, *godinama*, *godišnji*, *jednogodišnji*, *jednoljetni*, *jednomjesečni*, *jednotjedni*, *kratak*, *kratko*, *kratkometražni*, *kratkoročan*, *kratkotrajan*, *kroničan*, *kronično*, *nakratko*, *neprekidan*, *neprestano*, *permanentan*, *permanentno*, *petodnevn*, *polugodišnji*, *polugodište*, *povazan*, *privremen*, *privremeno*, *sedmodnevn*, *stalno*, *stoljećima*, *stoljetan*, *svagda*, *sveudilj*, *tisućljetni*, *tjedni*, *toliko*, *trajan*, *trajati*, *trajno*, *trajnost*, *trenutan*, *trodnevn*, *uvijek*, *vazda*, *vazdan*, *vijek*, *vječan*, *vječno*, *vječnost*, *vjekovati*, *vjekovječan*, *vjekovni*, *vrijeme*, *zadugo*.

Posebnu podskupinu među leksemima s durativnim značenjem čine leksemi koji označavaju **jediničnost**. Riječ je o imenicama koje su mjerne

jedinice za vrijeme i njima se vrlo precizno određuje trajanje:²⁰ *čtvrta* (*sata*), *četvrtinka*, *dan*, *desetinka*, *desetljeće*, *doba* 'dio godine koji traje tri mjeseca', *doba* 'vremenska jedinica mjere takta', *gigasekunda*, *godina*, *minuta*, *mjesec*, *nanosekunda*, *osminka*, *polovinka*, *sat*, *sekunda*, *semestar*, *stoljeće*, *stopa* 'najmanja ritmička jedinica stiha', *stotinka*, *šesnaestinka*, *tisućinka*, *tisućljeće*, *tjedan*, *ura*. Haspelmath ih (1997: 27) smatra kanonskim vremenskim jedinicama. Nema sumnje da su prve ljudske predodžbe o vremenu bile cikličke naravi zato što su bile determinirane cikličkim prirodnim ritmovima kao što su smjene svjetla i mraka, prelazak Sunca nebom, Mjesečeve mijene. O danima, mjesecima i godinama ljudi ni danas ne razmišljaju kao o događajima jer su toliko navikli na njihovu cikličnost da ih doživljavaju uglavnom kao mjerne jedinice (*ibid.*: 25). Vjerojatno svi jezici svijeta imaju vremenske lekseme s jediničnim značenjem. Valja naglasiti da su neki od njih u hrvatskome jeziku ujedno hiperonimi (*dan*, *mjesec*, *godina*) nekim leksemima iz sljedeće skupine (*ponedjeljak*, *utorak*, *siječanj*, *veljača*, *proljeće*, *ljet*o itd.).

II. Određeni trenutak ili određeno ograničeno razdoblje. Riječ je o leksemima koji označavaju posebnu točku u vremenu ili precizno određen odsječak vremena. Za njih se vežu pitanja *kada?*, *otkada?*, *dokada?*, *(u) koji trenutak?*, npr. *blagdan* 'dan, obično neradni, posvećen kakvu vjerskom činu ili događaju', *dogodine* 'u godini koja slijedi za ovom', *ekvinocij* 'trenutak u kojemu Sunce u prividnome gibanju oko Zemlje stigne na ekvator', *jutros* 'u vrijeme današnjega jutra', *ljeti* 'za vrijeme ljeta', *navečer* 'ove večeri; u večernjim satima uopće', *obljetnica* 'dan u godini na koji se zbio neki događaj', *poslijepodne* 'vrijeme od podne do večeri', *prekretnica* 'odlučan trenutak od kojega se događaji počinju razvijati drugačije', *zorom* 'u zoru'. Oko toga se vremenskoga prototipa okupljaju ponajviše priloz i imenice; pridjevi su mnogo rjeđi: *čas*, *danju*, *doba* 'dio godine', *dugodnevice*, *fašnik*, *godišnjica*, *imendan*, *istodoban*, *istodobno*, *istovremen*, *istovremeno*, *jesenas*, *jutrom*, *kad(a)*, *kadikad(a)*, *konac* 'kraj', *konačno*, *kraj*, *kratkodnevice*, *ljetos*, *mah*, *maloprije*, *mjesečno*, *moment*, *momentalan*, *momentan*, *nakjučer*, *naksutra*, *nekidan*, *nekunoć*, *nemrs*, *netom*, *nigdarjevo*, *nikad*, *nočas*, *noćasnji*, *noćni*, *noću*, *obdan*, *obnoć*, *odjednom*, *odjedanput*, *odmah*, *odrana*, *otad(a)*, *otkad(a)*, *period* 'odsječak vremena',

²⁰ Budući da su neki od nabrojenih leksema polisemni, jednim svojim značenjem mogu pripadati skupini leksema s durativnim značenjem (npr. leksem *DAN* kad znači 'vrijeme potrebno da se Zemlja okrene oko svoje osi, 24 sata' ili 'vrijeme od izlaska do zalaska Sunca': *Bila sam cijeli dan sama kod kuće*), a drugim svojim značenjem skupini leksema sa značenjem određenoga trenutka (leksem *DAN* kad znači određenu točku u vremenu, npr. *dan posvećen komu ili čemu*: *Irena je toga dana obukla svijetlomodru haljinu*, *Na Dan škole dramska grupa izvela je u Gavelli premijeru Sofoklove Antigone*). Isto tako neki leksemi uvršteni u druge značenjske skupine (npr. leksem *LJETO* u skupini je leksema sa značenjem trenutka: *Razbolio se to ljeto*, dakle *kada?*) mogu u kontekstu označavati trajanje (npr. *Bio je na odmoru cijelo ljeto*, dakle *koliko dugo?*). Za ovaj smo se pregled leksema s vremenskim značenjem nastojali držati procjene koji je od tih leksičkih prototipova određenomu leksemu trenutačno inherentan, što ne znači da u toj procjeni nismo kadšto pogriješili.

početak, početkom, podne, podnoć, polugodišnjica, ponoć, ponoćni, popodne, popodnevni, poslije, poslijepodnevni, povećanje, praskozorje, praznik, predvečer, predvečerje, prekičer, preklani, prekonoć, prekosutra, preksinoć, prijelomnica 'čas kad se događaju sudbonosne promjene', prijepodne, prijepodnevni, proljetni, proljetos, prošlostoljetni, ranijosenski, ravnodnevica, simultan, simultano, simultanost, sinkroničan, sinkronija, sinkronijski, solsticij, stogodišnjica, svetak, svršetak, tad(a), tijekom, tren, trenutak, trenutačno, trenutno, ubrzo, učas, ujesen, ujutro, večeras, večerašnji, večernji, vikend, vrijeme, začas, začetak, zadnji, završetak, zimi, zimus.

Ova je skupina vrlo razvedena, pa se leksemi unutar nje mogu grupirati na različite načine. **Nazivi doba dana, dana u tjednu, mjeseci u godini i godišnjih doba** najvažnija su podskupina leksema sa značenjem trenutka; Haspelmath ih (1997: 25–26), kao i maločas spomenute vremenske lekseme za jediničnost, smatra kanonskim vremenskim leksemima: *četvrtak, jesen, jutro, kolovoz, lipanj, listopad, ljeto, nedjelja, noć, ožujak, petak, podne, ponedjeljak, popodne, poslijepodne, predvečerje, prijepodne, proljeće, prosinac, rujan, siječanj, srijeda, srpanj, studeni, subota, sumrak, suton, svibanj, travanj, utorak, večer, veljača, zima, zora*. Slijede nazivi **vjerskih blagdana i dijelova liturgijske godine**, odnosno leksemi koji označavaju dan ili razdoblje posvećeno kakvu vjerskom činu ili događaju: *advent, Badnjak, Blagovijest, Bogojavljanje, Božić, Cvjetnica, četrdesetnica, Došašće, Duhovi, Josipovo, Jurjevo, korizma, Martinje, Navještenje, pedesetnica, Pepelnica, Petrovo, sedamdesetnica, Spasovo, Tijelovo, trodnevlje, Uskrs, Uzašće*. Sljedeću podskupinu čine leksemi koji označavaju **određeno razdoblje u geološkoj prošlosti Zemlje**: *algonkij, aluvij, arhaisk, devon, diluvij, eneolitik, eocen, holocen, jura, kambrij, karbon, kenozoik, kreda, kvartar, mezolitik, mezozoik, miocen, neogen, neolitik, oligocen, ordovicij, paleocen, paleolitik, paleozoik, perm, pleistocen, pliocen, prekambrij, proterozoik, silur, tercijar, trijas*. Ovim trima podskupinama koje čine isključivo imenice mogli bi se dodati leksemi koji označavaju **rok**, odnosno utvrđeno vrijeme (razdoblje) u kojemu što biva ili u kojemu što treba obaviti, izvršiti (*ažuran, časiti, dospijeće, dotad, dotle, kasniti, kasno, posljednji, pravodoban, pravodobno, prekovremen, prekovremeno, prerano, preuraniti, preuranjen, promptno, rani, ranije, raniji, rano, redovan, ročište, rok, termin, zakasniti, zakašnjeli, zakašnjenje, zakazati, zaostati*) i leksemi koji označavaju **umetnutost između dviju jedinica**, međurazdoblje, interval između drugih dviju, obično dužih, vremenskih jedinica (*cezura, interludij, interval, međuraće, međuvlašće, međuvrijeme, pauza, stanka*).

III. Sadašnjost, prošlost, budućnost. Jedan je od najuobičajenijih načina određivanja kojega događaja uspostavljanje odnosa prema govornoj situaciji (Haspelmath 1997: 24), pa je u mnogim jezicima obavezno gramatičko markiranje (obično na glagolu) kojim se jasno naznačuje vrijeme zbivanja određenoga događaja: prije nego što se o njemu govori (u hrvatskome se to izražava apsolutnom uporabom perfekta, pluskvamperfekta, imperfekta i aorista), u trenutku kad se o njemu govori (u hrvatskome se to izražava apsolutnom uporabom prezenta) ili nakon što se o njemu

govorilo (u hrvatskome se to izražava apsolutnom uporabom futura prvo-
ga i drugoga). Tako je to na sintaktičkoj razini. No postoje i leksemi ko-
ji označavaju odsječak vremena određenoga ili kao da je prošao, ili se tek
očekuje, ili je simultan sa subjektivim promatranjem. Iako bi se mnogi od
tih leksema mogli uvrstiti u prethodnu skupinu, čini se da nemogućnost
definiranja njihova leksičkoga značenja bez uspostavljanja relacije pre-
ma prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti opravdava izdvajanje toga leksič-
koga prototipa kao zasebnoga. Sljedeći su leksemi neki od primjera ta-
kva vremenskoga značenja: *aktualan, anakronizam, analepsa, anticipirati,*
bivši, budući, budućnost, danas, davnašnji, davni, davnina, dijakronija, dre-
van, drevnost, idući, iskon, iskonski, jednom 'u nekom daljem vremenu u
prošlosti ili u budućnosti', *jučer, jučerašnji, kasnije, kurentan, lani, lanjski,*
minuli, minuti, nagovijestiti, naredni, negda, negdašnji, nekad(a) 'davno,
u ranija vremena', *nekadašnji, nekoć, odavna (odavno), onedavna (odne-*
davno), odonda, odsad(a), odsvagda, oduvijek, odvajkad(a), onda, ondašnji,
onodoban, onomad, otprije, ovodoban, pamtivijek, poodavno, poslije, po-
tom, potonji, povijest, prapovijest, predstojeći, prethistorija, prahistorija,
prethistorijski, prethodan, prethoditi, prethodnik, prethodno, pretpotopni,
pretprošli, pretprošlost, prijašnji, prije, prolepsa, prošli, prošlo, prošlost,
prvobitan, retroaktivan, retroaktivno, retrogradan, retrogradno, retro-
spektiva, sad(a), sadašnji, sadašnjica, sadašnjost, skoro, sljedeći, sutra, su-
tradan, sutrašnji, sutrašnjica, suvremen, suvremenost, svojedoban, svoje-
dobno, svojevremen, svojevremeno, tadašnji, ubuduće, unaprijed, unatrag,
uskoro, uslijediti, zasad(a).

4. Vremenski leksički koncepti u hrvatskome jeziku - od trajanja do robe

Imajući na umu osnovne principe metaforičkoga konceptualiziranja vre-
mena, pokušat ćemo opisati osnovne leksičke koncepte vezane za vrije-
me u hrvatskome jeziku. Osnovni nam je poticaj podjela vremenskih kon-
cepata V. Evansa (2003) u četiri primarne kategorije (*durativno značenje*
ili *značenje trajanja, momentno značenje* ili *značenje trenutka, gradualno*
značenje ili *značenje stupnja* i *događajno značenje*) i četiri sekundarne ka-
tegorije (*matično* ili *apsolutno značenje, agentivno značenje* ili *značenje*
djelovanja, robno značenje ili *značenje vrijednosti* i *značenje mjere*). Osam
leksičkih vremenskih koncepata u engleskome jeziku Evans uspostavlja
na temelju uvrštavanja polisemnoga leksema *VRIJEME* u kontekst rečenice.
Kao što smo već istaknuli, i naša će se analiza vremenskih koncepata u
hrvatskome također oslanjati na leksem *VRIJEME*, no nećemo izbjegavati ni
druge lekseme spomenute u prethodnome poglavlju.

I. Ishodišnim, središnjim značenjem leksema *VRIJEME* Evans (2003: 98,
100, 108) smatra **durativno značenje** ili **značenje trajanja** (engl. *Duration*
Sense). To vremensko značenje govornici intuitivno asociraju uz leksem
VRIJEME. Leksički koncept vezan za durativnost proizlazi iz shvaćanja vre-

mena kao intervala koji se proteže između dvaju događaja, početnoga i završnoga, koji čine rubni par intervala. Takvi se parovi mogu ulančavati i konstituirati događajnu sekvenciju. Zahvaljujući sukcesivnosti događaja, ljudi mogu doživjeti trajanje. Naime percepcija je tekući proces, a rubni parovi povezani su na temelju tekućih događajnih sekvencija (*ibid.*: 108).²¹

- (41) Sličnu su inicijativu **prije nekog vremena** pokrenuli i predstavnici umirovljeničkih udruga.
- (42) Tako je taj čovjek **nakon kratkog vremena** drugi put došao u ovu kaznionicu.
- (43) Stari je Gušić **za sve to vrijeme** sjedio nijemo kraj sina.
- (44) Ptice (npr. čvorci) orijentiraju se **za vrijeme** seobe prema suncu.
- (45) **Nakon dugo vremena** u reprezentaciji se osjetila prava atmosfera.
- (46) **U to vrijeme** govorilo se u Europi samo o savezu Petra Zrinjskoga sa sultanom.
- (47) Jako je voljela Stephena **tijekom 18 mjeseci** koje su proveli zajedno.
- (48) Došao je u Njemačku 1957. i **nakon kratkog se vremena** preselio u Francusku. (*konstr.*)
- (49) Nisu se vidjeli **pet dugih godina**, a trebala im je **minuta** da se opet sprijatelje. (*konstr.*)
- (50) Od najvišeg postolja dijelila ih je **stotinka sekunde**.

Vremenski leksemi VRIJEME, MJESEC, GODINA, MINUTA, SEKUNDA u svim rečenicama označavaju interval istodoban s nekim stanjem ili procesom (pokretanje kakve inicijative, dolazak u kaznionicu, seoba ptica, ljubavna veza, preseljenje, susret, sportsko natjecanje itd.). Pritom se durativno značenje najčešće elaborira kao fizička dužina, pa uz leksem VRIJEME dolaze pridjevi *kratko*, *kraće*, *najkraće*, *dugo*, *dulje/duže*, *najdulje/najduže*. Evans (2003: 113) ističe da je povezivanje leksičkoga koncepta trajanja s fizičkom dužinom motivirano time što je naše iskustvo trajanja kao temporalne kvalitete blisko iskustvu dužine te da se ta korelacija vremena i dužine potvrđuje odgovorima na pitanje *Koliko je dug taj put?* na koje možemo odgovoriti i *pet kilometara* i *pola sata*. Nešto se rjeđe u hrvatskome jeziku durativno značenje izražava kao kvaliteta proživljenoga iskustva i

²¹ Da bi pokazao kako su intervali povezani s određenim okolnostima, aktivnostima i procesima iz vanjskoga osjetilnog iskustva te kako intervali sjedinjuju to vanjsko iskustvo na temelju sukcesivnosti, Evans je (2003: 109) analizirao našu osnovnu iskustvenu jedinicu – ljudski životni vijek. Ograničen je rođenjem (početni događaj) i smrću (završni događaj), a može se tumačiti kao slijed različitih intervala (to su npr. početak i završetak školovanja, upis na fakultet i diplomiranje, prvo namještenje i umirovljenje). U te se intervale može unijeti golem broj preciznijih distinkcija (npr. početak i kraj školske/akademske godine ili polugodišta/semestra itd.) jer u kratkome intervalu 24-satnoga dana događaje možemo povezivati na tisuće različitih načina (odlazak na posao i povratak kući možemo odrediti kao radno vrijeme, gledanje televizije i šetnju kao slobodno vrijeme itd.). Zato se čini da su brojni svakodnevni događaji – koncert, pjesma, ručak, sastanak – na neki način vremenski jer predstavljaju određene intervale (npr. bilo koju od spomenutih imenica možemo uvrstiti u rečenicu: *X traje dva sata*).

tada se uz vremenske lekseme pojavljuju drugi kvalitativni pridjevi poput *dobar, povoljan, star, lijep, težak* i drugi.

- (51) Bečki je dvor u odluci da pripoji Bosnu čekao **povoljno vrijeme**.
- (52) Takva komedija cvala je u ona **dobra stara vremena**.
- (53) Na svjetskim deviznim tržištima nastavljeno je **nepovoljno razdoblje** za američku valutu. (*Google*)
- (54) Kako gorko plaćam sada **izgubljene godine!**
- (55) Sad su se stali jedan za drugim redati **teški dani**.
- (56) Kad su došli u **najljepše godine**, bili su već siti života.
- (57) Nika Fleiss imala je gotovo **traumatičan dan**.

Evans (2003: 16) smatra da je temporalnost po svojoj naravi subjektivna, ali stvara realno iskustvo. Pritom odbacuje tvrdnje da je temporalnost rezultat isključivo osjetilnoga iskustva. Ona iz njega doista potječe, ali se procesuirala s pomoću pojmovnih mehanizama odgovornih za svijest o vremenu. Takvo se poimanje temporalnosti vrlo dobro potvrđuje primjerima iz domene durativnoga leksičkog koncepta vremena koji pokazuju da ljudi doslovno »osjećaju« kako vrijeme prolazi. Flaherty (1999: 33–37) navodi tri osnovna načina na koja opažamo protjecanje vremena: razvučeno trajanje (engl. *protracted duration*), zbijeno vrijeme (engl. *temporal compression*) i sinkroničnost (engl. *synchronicity*); prva dva slučaja predstavljaju »abnormalno iskustvo trajanja«, a treći slučaj »normalno iskustvo trajanja« (Evans 2004: 116). Naime *razvučeno trajanje* odnosi se na osjećaj da vrijeme protječe sporije, *zbijeno vrijeme* na osjećaj da vrijeme prolazi mnogo brže nego što je uobičajeno, a *sinkroničnost* podrazumijeva da se subjektov osjećaj trajanja podudara sa standardnim vremenskim jedinicama. Ta tri fenomena treba shvatiti kao osnovne točke ili stupnjeve na ljestvici kojom se opisuje doživljaj trajanja, a ne kao jedina tri moguća načina na koja »osjećamo« vrijeme.

- (58) A **vrijeme kao da je stalo** u tim istim ulicama kojima i dalje vlada duh Stanleya Kowalskog.
- (59) Kako mi **je** sinoć s društvom **vrijeme proletjelo!** (*konstr.*)
- (60) Jelena je već mjesec dana bila sa svojim Franom u Čakovcu. Brzo **su joj proletjeli ti dani**.
- (61) Dok sam čekala na red kod zubara, **vrijeme se vuklo** kao da će stati. (*konstr.*)
- (62) Najnovije istraživanje američkih znanstvenika pokazalo je da osobe koje su prestale pušiti mijenjaju doživljaj vremena, pa im se čini da **vrijeme teče gotovo dvostruko sporije**.
- (63) U djetinjstvu **dani su dugi, godine beskrajne** i dijete ih željama želi skratiti. A kad čovjek ostari, **godine kao da polete i nedohvatljivo jure**.
- (64) Nesreća se dogodila u desetak sekundi, ali činilo nam se **kao je prošlo deset minuta**. (*konstr.*)
- (65) Kamo su **nestali** svi ti **dani**? (*Google*)
- (66) Očito je stoga da na Pantovčaku **vrijeme leti** brzinom svjetlosti.

Ono što su običnim građanima godine, Predsjedniku su tjedni, ono što su nama tjedni, njemu su dani.

Da bi se trajanje doživjelo kao razvučeno ili zbijeno, mora postojati neko normalno iskustvo u odnosu na koje se trajanje procjenjuje kao »abnormalno«. U početnim primjerima za durativni leksički koncept (41–50), već smo naglasili, vremenski leksemi označavaju interval istodoban s nekim stanjem ili procesom, dakle protok vremena o nešto se omjerava. Kad se radi o zbijanju i razvlačenju vremena, iskustvo trajanja posve je subjektivno, odnosno trajanje se ne omjerava o neki vanjski događaj, nego se samo po sebi procjenjuje. Oba ta fenomena, i rastezanje i zbijanje vremena, drugačije utječu na različite subjekte jer iskustvo trajanja predstavlja fiziološki, subjektivni odgovor i na situaciju i na sebe u toj situaciji, a ne ovisi o objektivnim vremenskim obilježjima. Stoga nije neobično što je upravo tu razliku u doživljaju trajanja Evans (2003: 115–120) odabrao kao potvrdu svoje teze da temporalnost ne proizlazi iz objektivnih obilježja događaja i odnosa među njima, nego predstavlja subjektivni odgovor/reakciju na njih.²²

II. Sljedeći vremenski leksički koncept vezan je za **momentno značenje** ili **značenje trenutka** (engl. *Moment Sense*). U tom se slučaju vremenski leksemi koriste za konceptualiziranje precizne točke ili određenoga trenutka bez upućivanja na njihovo trajanje (Evans 2004: 123).

- (67) Stigao je **pravi trenutak** za vas! (*konstr.*)
- (68) **U koje vrijeme** polazi vlak?
- (69) Imala je težak oblik dijabetesa, s kriznim stanjima, i očekivalo se da će **svaki čas** umrijeti.
- (70) Istraživači tvrde da uspjeh braka ovisi o razini ljubavi i predanošti koja je postojala **u trenutku** kad je par izgovorio »da«.
- (71) Majke danas žure udati kćeri već **u četrnaestoj godini** u strahu da će ostati usidjelice.

²² Levine (2006: 28) također ističe da je doživljaj trajanja rezultat subjektivnoga iskustva. Trajanje mjerimo svojim »psihološkim satom« na koji utječu mnogobrojni fiziološki i psihološki čimbenici. Zato ljudi prema svojim unutarnjim satovima ne mogu precizno odrediti trajanje, što su potvrdila brojna istraživanja (*ibid.*: 29–30). Čini se da nam vrijeme brzo prolazi u rutinskim događajima, a sporo u nenadanim i šokantnim situacijama; što više pažnje posvećujemo stimulusu, to je vrijeme duže, a što smo ravnodušniji prema stimulusu, vrijeme je kraće (Evans 2004: 118). Levine (2006: 32) spominje istraživanje u kojemu je uspoređena procjena ispitanika koliko je vremena trebalo policiji da dođe na mjesto nesreće sa stvarnim vremenom zabilježenim u policijskim izvještajima. Svi su ispitanici procijenili da je do dolaska policije proteklo mnogo više vremena nego što je to doista bilo. Navodi rezultate još nekih zanimljivih istraživanja: ekstroverti preciznije određuju vrijeme nego introverti, korisnici teških droga precizniji su od korisnika lakih droga, maničnim i histeričnim ljudima te psihopatima, delinkventima i paranoičnim shizofrenicima vrijeme protječe brže, a melankolicima, neparanoičnim shizofrenicima i osobama s anksioznim i neurotično-depresivnim poremećajima sporije nego što to pokazuju standardne vremenske jedinice. Smatra se i da nam vrijeme protječe brže što smo stariji (usp. 63. primjer).

- (72) Već **u dvadesetoj** minuti na semaforu je pisalo 0 : 3.
 (73) Baš **toga dana i u taj sat** bila je kod gospođe Radmanovićke u dvoru.
 (74) Utakmice prvog kola igraju se **16. i 17. rujna**.
 (75) Seminarski rad moram predati **u utorak**. (*konstr.*)

U momentnome leksičkom konceptu vremenski leksemi ne označavaju vremenski interval, nego određeni trenutak. Momentno značenje Evans (*ibid.*: 124–125) objašnjava kao usmjereno kretanje, odnosno kao kretanje koje pretpostavlja konkretnu točku prema kojoj se usmjerava i giba. Ta točka često koincidira s početkom ili završetkom kretanja i u središtu je subjektova iskustva (početak akcije, polazak vlaka, smrt, sudbonosno »da«, rezultat sportskoga natjecanja, posjeta, krajnji rok za neki zadatak i sl.).

III. Gradualno značenje ili značenje stupnja (engl. *Instance Sense*) leksički je koncept vezan za vremenske lekseme koji označavaju stupanj, fazu ili etapu određenoga događaja, aktivnosti, procesa ili stanja (Evans 2004: 131). Taj se stupanj može izmjeriti, odnosno faze kojega procesa označene leksemima s gradualnim značenjem mogu se prebrojiti. U hrvatskome se jeziku gradualno vremensko značenje izriče prilogom ili česticom *put* (*puta*) koja u vezi s pridjevima, rednim brojevima i pokaznim zamjenicama pokazuje poredak u nizu drugih radnji ili zbivanja:

- (76) **Prvi put** opraštaš jer voliš, **drugi put** opraštaš jer se nadaš, a **treći put** opraštaš jer si budala. (*Google*)
 (77) To je **posljednji put** da s tobom izlazim nekamo van.
 (78) Prednost je **ovaj put** dana onima koji su bili najistaknutiji u projektu autoceste prema Dalmaciji, ali **sljedeći put**, najavio je, nagradivat će se i graditelji drugih smjerova.
 (79) Ovo je **zadnji put** da sam u Umagu.

U vezi s glavnim brojevima većima od *dva* i drugim riječima za količinu prilog ili čestica *put* (*puta*) ukazuje na ponavljanje radnje.

- (80) **Mnogo puta** skupljali su knjige, odjeću ili bombone za socijalno ugroženu djecu.
 (81) **Pet puta** je maksimirski čuvar mreže spašavao svoju mrežu u situacijama »jedan na jedan«.
 (82) **Svaki put** kad bi čula da netko otvara vrata na hodniku, srce bi joj prestalo kucati.
 (83) Kupa se u Gradecu Pokupskom izlije i **nekoliko puta godišnje**.
 (84) Onda je počeo **po stoti put** razvijati svoju teoriju o štetnom utjecaju škole na seosku djecu.
 (85) **Nijedanput** se muzikaš Jožica ne ogleda natrag za sinom Ivicom.

U hrvatskome jeziku postoji niz leksema kojima je u denotativno značenje ugrađen sem stupnjevitosti, periodičnosti i iterativnosti: *ciklus*, *često*, *dvokratno*, *isprekidano*, *iterativan*, *kadšto*, *kroničan*, *narijetko*, *nekad(a)* 's vremena na vrijeme, od vremena do vremena', *nekiput*, *opet*, *period*, *periodičan*, *periodički*, *pogdjekad(a)*, *pokatkad(a)*, *ponekad*, *povre-*

men, povremeno, rijedak, rijetko, ritam, runda, svagdašnji, svakidašnji, svakodnevno, tjedno, tripud, zaredom. Njima se također izriče gradualno vremensko značenje, a često se pojavljuju u rečenicama kojima se izriče prošla habitualizirana radnja.

- (86) **Ponekad** bi se znao zagrijati za neku igru, plovka ili balota, a i to bi ga kratko držalo, **opet** bi se osamio pod lozom ili zagazio bos u dolinu.
- (87) **Nekiput** bi se uključio u razgovor, **ponekad** čak i proturječio Ivanu, ali puno bi **češće** samo šutio i mrštio se. (*konstr.*)
- (88) **Povremeno** bi odlazila na plivanje, jednom **tjedno**, čini mi se, ali je **svakodnevno** trčala i vozila bicikl. (*konstr.*)
- (89) Ispočetka je izlazio kao dvotjednik, da bi krajem 1993. prešao na **tjedni ritam** izlaženja.
- (90) **Svakodnevno** stižu informacije o gubicima s kojima se suočavaju zrakoplovne kompanije.
- (91) **Kadšto** bi pratio suprugu i punicu u kazalište, ali ne bi nikad htio ostati s njima.

IV. Događajno značenje (engl. *Event Sense*) veže se uz leksičke koncepte što označavaju jedinstven događaj koji određenomu zbivanju donosi nova obilježja. Zato se to zbivanje promatraču čini drugačijim nego što ga poznaje iz ranijih iskustava. Dok je vrijeme u durativnome značenju određeno kao interval s početnim i završnim događajem, vrijeme u događajnome značenju konstituira upravo takav početni ili završni događaj (Evans 2004: 135).

- (92) Isteklo Vam je **vrijeme za ispravak**, gospodine zastupniče.
- (93) Kucnuo je **čas za proglašenje pobjednika**. (*Google*)
- (94) Došlo je **vrijeme za rastanak**.
- (95) Što ću misliti kada mi dođe **smrtni čas**?
- (96) Došao je **dan za presudu**. (*Google*)
- (97) **Posljednji je dan za prijavu** poreza na dohodak. (*Google*)
- (98) **Na kraju radnog vremena** konobar je uzviknuo: **Fajrunt!** (*konstr.*)
- (99) **Posljednji sučev zvižduk** označio je **početak velike radosti** i na travnjaku i na tribinama. (*Google*)

Vremenski leksemi upotrijebljeni u tome značenju označavaju određeni rubni događaj kojim započinje ili završava određeni interval: ispravak netočnog navoda, proglašenje pobjednika, rastanak, smrt, presuda, prijava poreza, kraj radnoga vremena, kraj utakmice. Iako se čini da događajno značenje vremenskih leksema izrazito nalikuje momentnomu značenju, važno je istaknuti da događajno značenje upućuje na određeno vanjsko zbivanje (*Došlo je vrijeme za rastanak*), a momentno značenje na određenu vremensku točku, odnosno na trenutak određen isključivo položajem u vremenskoj sekvenciji (*Stigao je pravi trenutak za vas*; usp. Evans 2004: 137). Istina, ta su dva vremenska značenja usko povezana jer oba podrazumijevaju usmjereno kretanje i zahtijevaju da se određeni događaj zbiva u određenome trenutku, uz što se veže konvencionalna konceptualna me-

tonimija DOGAĐAJI STOJE ZA VRIJEME U KOJEMU SE ZBIVAJU (npr. u rečenici *Početak predstave zakazan je u 18:30* događaj leksikaliziran kao *početak predstave* simbolizira vrijeme kada će se to dogoditi).²³ Zato Evans (*ibid.*: 140) smatra da se događajno vremensko značenje razvilo iz momentnoga značenja.

Leksem VRIJEME upotrijebljen u događajnome značenju može označavati određene događaje indikativne za određenu vremensku sekvenciju i tako leksikalizirati specifična obilježja te sekvencije. Ako pak događaji ne sadrže obilježja vremenske sekvencije u kojoj se zbivaju, određuju se ili kao anakronični ili kao napredni.

- (100) Život je **u to vrijeme**, osobito kad ga uspoređujemo s današnjim, bio vrlo težak.
- (101) Taj je Irac svojim djelima, pojavom i načinom života bio daleko **ispred svog vremena**.
- (102) Svaki GUP doživljava promjene, ali ovaj je **pregazilo vrijeme**.
- (103) On je ustvrdio da je nastupilo **ново doba** za posao distribucije plina u Hrvatskoj.

V. Durativno, momentno, gradualno i događajno značenje Evans (2003: 141) uvrštava u primarne leksičke vremenske koncepte jer proizlaze iz čovjekovih opažajnih i kognitivnih sposobnosti. Sljedeća četiri koncepta (*matično* ili *apsolutno značenje*, *agentivno značenje* ili *značenje djelovanja*, *robno značenje* ili *značenje vrijednosti* i *značenje mjere*) derivirana su iz društveno-kulturnih imperativa i zato ih smatra sekundarnima.

Matično ili **apsolutno značenje** (engl. *Matrix Sense*) leksički je koncept koji se realizira kad vremenski leksemi označavaju neograničeni entitet. Za razliku od značenja intervala omeđena dvama događajima, kakav se ostvaruje u durativnome značenju, matični koncept proizvodi značenje beskonačna, neovisna entiteta koji ni iz čega ne proizlazi, nego je izvorište svih ostalih entiteta (*ibid.*: 141-143).

- (104) Vrijeme teče ravnomjerno samo od sebe i iz svoje prirode bez ikakva odnosa s vanjskim svijetom. (I. Newton)

23 Levine (2006: 81-87) smatra da su događaji puno jača organizacijska sila za vrijeme nego konvencionalna sredstva mjerenja i pokazivanja vremena (satovi, npr.). Ljudi mogu živjeti prema vremenu koje pokazuje sat ili prema događajnome vremenu, odnosno prema vremenu za koje spontano vežu neke svoje aktivnosti. No često se događa da su ta dva načina organizacije vremena u konfliktu: čas vrijeme koje pokazuje sat određuje početak i kraj neke aktivnosti, čas događaji započinju i završavaju kad sudionici osjete da je pravo vrijeme za to. U mnogim zemljama, ističe Levine, događajno je vrijeme životna filozofija (npr. u Brazilu, Liberiji, Trinidadu i Tobagu, Burundiju). U Burundiju se primjerice dnevne aktivnosti dogovaraju i ravnaju prema kretanju krava: kada izlaze na ispašu, kada odlaze na pojilište, kada se vraćaju u staju (*ibid.*: 87-88). Ljudi koji žive prema vremenu što ga pokazuje sat događajno vrijeme doživljavaju kao »kronometrijsku anarhiju« (*ibid.*: 87). Međutim život prema satu donosi i štetne posljedice, pa se nekim istraživanjima potvrđuje da ljudi koji jedu kad sat pokazuje vrijeme ručka ili večere imaju većih poteškoća s tjelesnom težinom od onih koji jedu kad su gladni. Osim toga u kulturama gdje se živi prema satu vrijeme postaje novac, a u kulturama s događajnom organizacijom vremena vrijeme i novac dva su potpuno odvojena entiteta (*ibid.*: 90).

- (105) Vrijeme nema početka ni kraja. (*Google*)
- (106) Ništa ne može nadživjeti vrijeme. (*konstr.*)
- (107) Vrijeme je beskrajno. (*Google*)
- (108) Vrijeme je sveobuhvatno. (*Google*)
- (109) Vrijeme teče, prolazi, nestaje, nadolazi... Čovjek stoji pred ritmom vremena, nemoćan da bi ga zaustavio ili obuhvatio. Ono teče, htio to čovjek ili ne htio. (I. Miklenić)
- (110) Kako je postojalo beskrajno vrijeme prije mog rođenja, tako i sada, poslije moje smrti, postoji vrijeme bez kraja. (O. Pamuk, *Zovem se Crvena*)
- (111) Koliko je beskrajno vrijeme prije i poslije našeg života! (Marko Aurelije, *Samomu sebi*)

Leksem **VRIJEME** u matičnome ili apsolutnome značenju svojevrsna je kulisa svim ostalim događajima. Vrijeme se poima kao nešto beskrajno, vječno i neovisno o drugim događajima. Zato se vrijeme u matičnome konceptu određuje kao obrazac, model, uzorak prema kojemu se »mjere« promjene, kao instrument koji je referentni okvir za mjerenje promjena.

U hrvatskome jeziku postoji niz leksema kojima je u denotativno značenje ugrađen sem tako shvaćena matičnoga značenja vremena, npr. *beskonačan*, *beskonačnost*, *beskrajan*, *beskrajnost*, *bezgraničan*, *dovijeka*, *neograničen*, *neograničenost*, *neomeđen*, *unedogled*, *uvijek*, *vječan*, *vječno*, *vječnost*, *zauvijek* i sl.

VI. Sljedeći je sekundarni vremenski leksički koncept vezan za **agentivno značenje** ili **značenje djelovanja** (engl. *Agentive Sense*); povezan je s entitetom koji neminovno donosi i uzrokuje promjenu.

- (112) Vrijeme liječi sve rane.
- (113) Vrijeme mijenja sve.
- (114) Vrijeme mi krade mladost. (*Google*)
- (115) Iako su godine ostavile traga na licu tada 52-godišnje Jackiene sestrične, gledatelji dokumentarca iz 1975. mogli su naslutiti da je u mladosti bila ljepotica.
- (116) Vrijeme ga je promijenilo. (Jane Austen, *Uvjeravanje*)
- (117) Vrijeme će pokazati da smo bili u pravu.
- (118) Vrijeme će iznijeti istinu na vidjelo. (*Google*)
- (119) Vrijeme sve otkriva. (Tertulijan)
- (120) Vrijeme sve proždire. (Ovidije).

U navedenim primjerima leksem **VRIJEME** označava entitet koji može utjecati na čovjeka i na njegovu okolinu, odnosno može ih mijenjati: ono liječi, krade mladost, ostavlja trag, mijenja ljude, otkriva istinu, proždire. Dakle vrijeme je agens, pokretač, vršitelj radnje, a to se odnosi ponajprije na ljude i na životinje. Iz takva preslikavanja agentivnosti sa živih djelatnih bića na apstraktni entitet poput vremena Lakoff i Turner (1989: 34–56) derivirali su nekoliko konceptualnih metafora za vrijeme: **VRIJEME JE MJENJAČ**, **VRIJEME JE UNIŠTAVAČ**, **VRIJEME JE LIJEČNIK**, **VRIJEME JE PROCJENITELJ**, **VRIJEME JE PROGONITELJ**, **VRIJEME JE LOPOV**. Međutim Evans (2003: 165) ispravno zaklju-

čuje da je agentivno značenje vremena u našu semantičku memoriju instalirano zahvaljujući personifikaciji, a ne metaforičkomu preslikavanju.

VII. Treći sekundarni leksički koncept ima **značenje mjere** (engl. *Measurement-system Sense*). Primjeri uporabe vremenskih leksema u tome značenju vežu se za računanje vremena, za metriku, glazbu, ples (Evans 2004: 169–170).

- (121) Godina ima 365 dana, dan ima 24 sata, sat ima 60 minuta, a minuta ima 60 sekundi. (*konstr.*)
- (122) Ljetno računanje vremena završava u nedjelju, 28. listopada, u tri sata ujutro kada kazaljke na satovima treba pomaknuti jedan sat unatrag. (*Google*)
- (123) Istočno standardno vrijeme pet je sati iza griničkog središnjeg vremena. (Evans 2004: 171).
- (124) Osnovna jedinica trajanja koja se broji tijekom vremenskog intervala glazbenog djela zove se doba. (*Google*)
- (125) U kvantitativnoj versifikaciji temelj je stihu izmjena dugih i kratkih slogova. Izgovor dugoga sloga traje dvostruko duže od izgovora kratkoga sloga. Dugi se slog zove arza, a kratki teza. Osnovna jedinica mjerenja u stihu jest stopa ili mjera; čini je po nekoliko dugih i kratkih slogova. Po nekoliko stopa tvori metar: dvije stope tvore dimetar, tri stope trimetar, četiri stope tetrametar, pet stopa pentametar, šest stopa heksametar itd. (Z. Škreb – A. Stamać, *Uvod u književnost*)

U svim primjerima vremenski leksemi označavaju sustav mjerenja koji služi za regulaciju i koordinaciju određene vrste ljudske aktivnosti. Evans (2003: 171–173) ističe da takav leksički koncept proizlazi iz korelacije između periodičkih događaja u vanjskome svijetu i našega unutarnjega iskustva vremena, odnosno trajanja. Pritom računanje vremena predstavlja praksu mjerenja fizičkih periodičnih zbivanja, a ne našega fenomenološkog iskustva.

VIII. Četvrti sekundarni leksički koncept vezan za vrijeme jest **robno značenje** ili **značenje vrijednosti** (engl. *Commodity Sense*). Robno značenje u prvome je redu posljedica društveno-kulturnih odnosa, a ne univerzalni aspekt ljudske kognicije (Evans 2004: 177). Vremenski leksemi upotrijebljeni u tome značenju referiraju na entitet koji se doživljava kao nešto vrijedno, pa se može razmjenjivati, kupovati, prodavati, posjedovati.

- (126) **Vrijeme je novac.**
- (127) Sadašnja gradska vlast svojim postupcima samo **kupuje vrijeme**.
- (128) **Koliko košta sat** kod psihijatra? (*Google*)
- (129) **Uložila je puno vremena** u učenje samokontrole i nije se željela slomiti. (Julie Garwood, *Čast*)
- (130) Svaki polaznik dobiva najviše za **uloženo vrijeme** i novac.
- (131) **Potrošili smo nekoliko mjeseci dragocjenog vremena** i na kraju ništa.

- (132) Mladi zaposleni ljudi najčešće se upuštaju u pustolovinu kupovanja iz vlastita naslonjača i tako **štede vrijeme**. (*Google*)
- (133) Započnete li dan tako da preskočite gledanje vijesti ili sličnog programa, **uštedjet ćete čak 30 minuta**.
- (134) Za početak krenimo od **kradljivca vremena**. Najčešći razlog zašto nemamo vremena za važne stvari jest to da **gubimo previše vremena** na stvari koje su nevažne. (*Google*)
- (135) Jedina stvar koju ne možemo reciklirati jest **bačeno vrijeme**. (*Google*)
- (136) Na čekanje raznih papira i dozvola **protraćeno je čak 600 tisuća radnih sati**.
- (137) **Iskoristi dan!**
- (138) Gledajte na to kao na **poklonjene godine** života. (*Google*)
- (139) **Dajte mi vremena** do utorka da porazgovaram sa svojim partnerima.

Valja naglasiti da poistovjećivanje vremena s novcem nikako nije univerzalno. Već je spomenuto kako Levine (2006: 90) tvrdi da vrijeme postaje novac u kulturama gdje se ono mjeri satom, gdje je fiksno, linearno i mjerivo. U kulturama s događajnom organizacijom vremena novac i vrijeme dva su potpuno odvojena entiteta jer procjenjivanje njihove vrijednosti nije utemeljeno na istim kriterijima. Naime svoje mjerenje vrijednosti vremena novcem »zapadni svijet« argumentira tvrdnjom da je vrijeme najvrednije što posjedujemo, a oni koji vrijeme mjere prirodnim ritmom smatraju da upravo zbog te dragocjenosti vrijeme ne smijemo mjeriti neorganskim monetarnim jedinicama (*ibid.*). Neke su od zemalja u kojima vrijeme nije novac Burundi, Burkina Faso, Meksiko, Liberija, Brazil. No i u industrijaliziranim zemljama u kojima se vrijeme koordinira prema satu postoje pojedinci i skupine ljudi koje usprkos okolini život organiziraju prema događajnome ritmu. To samo pokazuje da je čovjeku događajno vrijeme intrinzično, odnosno da su prvotne predodžbe o vremenu bile upravo takve te da im se ljudi ponekad prepuštaju čak i kad ih to udaljava od prevladavajućeg poimanja vremena kao novca.

* * *

Pretpostavlja se da su prve ljudske predodžbe o vremenu bile cikličke naravi jer takvo poimanje vremena proizlazi iz prirodnih ritmova prema kojima se organizirao život zemljoradničkih zajednica: izmjena dana i noći, godišnjih doba, razdoblja cvatnje i rasta i razdoblja mirovanja. Ratkovčić (2003) tvrdi da se s pojavom kršćanstva predodžba o cikličkome vremenu dodatno učvršćuje jer je potvrđuju ciklusi liturgijske godine. »S uspostavljanjem trgovačke klase, kojoj protjecanje vremena donosi zaradu, sve je prisutnija ideja o vrijednosti vremena, o njegovom neprekidnom otjecanju i nepovratnosti, čime se sve više nameće potreba za njegovim mjerenjem, kao i nastojanje za njegovom kontrolom« (*ibid.*). Iako su već u ranome srednjem vijeku crkvena zvona podijelila dan na sedam kanonskih

sati, pojava mehaničkoga sata u 14. stoljeću jamčila je precizno mjerenje vremena i kontrolu nad njime. Upravo u to doba, dakle u kasnome srednjem vijeku, počelo se razvijati robno značenje vremena. Kao i danas iznos plaće korelirao je s vremenom provedenim na poslu, odnosno radnik se plaćao po satu, danu, mjesecu. Prema Evansu (2003: 102) to je samo jedan kontekst iz kojega je moglo biti izvedeno robno značenje vremena. U početku to je značenje aktualizirao i determinirao isključivo kontekst, odnosno poimanje vremena kao robe predstavljalo je tek jednu od brojnih konotacija vezanih za leksem *VRIJEME*. No stalna i sve češća uporaba toga značenja rezultira konvencionaliziranjem odnosa između označitelja *vrijeme* i označenika *roba* te naposljetku do pragmatičkoga učvršćivanja (*ibid.*: 99) i osamostaljivanja toga vremenskog značenja. Iako je robno značenje najmlađi vremenski leksički koncept i ne predstavlja univerzalni aspekt ljudske kognicije, ono je sve propulzivnije i najbolje ilustrira današnju predodžbu o vremenu u zapadnome svijetu.

Literatura

- Anić, Vladimir. 2005. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.
- Evans, Vyvyan. 2004. *The Structure of Time. Language, Meaning and Temporal Cognition*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Flaherty, Michael. 1999. *A watched pot: How we experience time*. New York: New York University Press.
- Grady, Joseph E.; Todd Oakley; Seana Coulson. 2007. Blending and metaphor. U: *The Cognitive Linguistics Reader* (ur. Vyvyan Evans i dr.): 420–440. London – Oakville: Equinox.
- Haspelmath, Martin. 1997. *From Space to Time. Temporal Adverbials in the World's Languages*. München – Newcastle: Lincom Europa.
- Lakoff, George. 1993. The contemporary theory of metaphor. U: *Metaphor and Thought* (ur. Andrew Ortony): 202–251. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, George; Mark Johnson. 1999. *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Lakoff, George; Mark Johnson. 2003. *Metaphors We Live By*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Levine, Robert L. 2006. *A Geography Of Time: The Temporal Misadventures of a Social Psychologist, or How Every Culture Keeps Time Just a Little Bit Differently*. Oxford: Oneworld.
- Matasović, Ranko. 2001. *Uvod u poredbenu lingvistiku*. Zagreb: Matica hrvatska.
- McNeill, David. 2005. *Gesture and Thought*. London – Chicago: The University of Chicago Press.
- Miracle, Andrew; Juan de Dios Yapita Moya. 1981. Time and Space in Aymara. U: *The Aymara language and its social and cultural context* (ur. M. J. Hardman): 33–56. Gainesville: University of Florida Press.
- Núñez, Rafael E.; Eve Sweetser. 2006. With the Future Behind Them: Convergent Evidence From Aymara Language and Gesture in the Crosslinguistic Comparison of Spatial Construals of Time. *Cognitive Science* 30: 1–49.
- Pranjeković, Ivo. 2001. Vremenski prijedlozi. U: Ivo Pranjeković. *Druga hrvatska skladnja. Sintaktičke rasprave*: 12–17. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

- Ratkovčić, Rosana. 2003. Vrijeme u srednjem vijeku i istarske zidne slike. *Kolo* 3 (jesen 2003). www.matica.hr/Kolo/kolo0303.nsf/AllWebDocs/Rosana. 31. siječnja 2013.
- Starren, Marianne. 2001. *The Second Time. The Acquisition of Temporality in Dutch and French as a Second Language*. Utrecht: LOT.
- Stolac, Diana. 1997–1998. Leksemi za izricanje vremena u slavenskim jezicima. *Croatica* 27–28: 193–202.
- Whorf, Benjamin Lee. 1956. Discussion of Hopi linguistics. U: *Language, thought, and reality. Selected writings of Benjamin Lee Whorf* (ur. John B. Carroll): 102–111. Cambridge (MA): The M.I.T. Press.